

اقتصاد سیاسی سیاست خارجی هند و راهبردهای پیوند و ارتباط آن با آسیای مرکزی

حسین پورا احمدی میبیدی^۱

عبدالعلی قوام^۲

محمود خانی جوی آباد^۳

هند پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی جهت برقراری پیوند و ارتباط موثر با کشورهای محصور در خشکی آسیای مرکزی، بیش از دو دهه به امید دریافت کمک‌های امریکا و گروه غرب بیهوده به انتظار حمایت آنها نشست. از سوی دیگر، اقدام این کشور جهت دسترسی مستقیم به آسیای مرکزی و قفقاز از طریق کریدور بین‌المللی حمل و نقل شمال-جنوب و راه‌های مواصلاتی ایران به عنوان پل ارتباطی هند با آسیای مرکزی نیز با مخالفت‌های امریکا به تاخیر افتاد، و سایر راهبردها نیز به نتیجه مطلوب نرسید. بنابر این سوال اصلی این مقاله «گزینه‌های پیش‌روی هند جهت پیوند و ارتباط با آسیای مرکزی» است. فرضیه مقاله نیز آن است که افول قدرت هژمونیک امریکا «تغییر سیاست امریکا-محور و بی‌نتیجه هند»، متنوع‌سازی گزینه‌های پیش‌رو را در پی داشته است». مولفین در پایان ضمن ارائه الگوی تطور حکومت در هند؛ تغییر جهت مجدد سیاست خارجی این کشور در دوران حاکمیت ناراندرا مودی از «ائتلاف با امریکا و غرب»، به سیاست «تعهدات چندگانه و چندجانبه متعادل» و پدیده ترامپیزه شدن، سیاست‌های آسیای مرکزی هند را موضوع مطالعات تکمیلی معرفی می‌نمایند.

واژگان کلیدی: هند، آسیای مرکزی، تعهدات چندگانه، جمهوری اسلامی ایران و اقتصاد سیاسی سیاست خارجی.

۱. استاد گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

Email: H_pourahmadi@sbu.ac.ir

۲. استاد گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، تهران، ایران.

Email: a-ghavam@sbu.ac.ir

۳. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

Email: ma_khani@sbu.ac.ir

مقدمه

هند غیرمتعهد و متمایل به اتحاد جماهیر شوروی در دوران جنگ سرد با فروپاشی بلوک شرق و آغاز مرحله جدیدی از جهانی شدن، ضمن فاصله گرفتن از جهت‌گیری «عدم‌تعهد» به سیاست «تعهدات چندگانه^۱ و تعقیب جهان چندقطبی» و سپس به مشارکت راهبردی و ائتلاف با امریکا به عنوان قدرت برتر گرایش یافت. این کشور با رشد مستمر اقتصادی سه دهه اخیر خود به یک قدرت نوظهور تشنه انرژی و خواهان گسترش حوزه نفوذ در محیط پیرامونی خویش به ویژه در آسیای مرکزی تبدیل شد. بنابر این معمای این مقاله، راهبرد و سیاست‌های پیوند و ارتباط هند با آسیای مرکزی پس از فروپاشی شوروی است.

با تسریع روند جهانی شدن اقتصاد، جامعه بین‌المللی به سوی یک نظام چند قطبی در حال حرکت است که هند در آن به عنوان یک قدرت نوظهور آسیایی با درک اهمیت تعامل در سیاست خارجی و ادغام در اقتصاد سیاسی جهانی از یک‌سو و نیاز روزافزون آن به تامین انرژی، مواد اولیه بازار صدور کالا، خدمات و نیروی کار در چارچوب یک «سیاست راهبردی معقول ملی» مبتنی بر اصل متنوع‌سازی منابع انرژی، توجه به ظرفیت‌های بکر آسیای مرکزی و مناطق دست‌نخورده شرق دور روسیه؛ اروپا، افغانستان و دسترسی، پیوند و ارتباطات عمیق با صفحات مذکور را در دستور کار خویش قرار داده است. هند در وصول به اهداف اقتصاد سیاسی سیاست خارجی خود در آسیای مرکزی با گزینه یا سیاست‌های معینی روبه‌رو است. برخی از مهم‌ترین راه‌حل‌های هند جهت وصول به اهداف مزبور به عبارت زیر می‌باشد.

الف) انتظار مساعدت از امریکا و گروه غرب؛ مفروض آن است که اقتصاد سیاسی و سیاست خارجی هند متأثر از سطح و حجم روابط این کشور با غرب، دارای وابستگی نامتقارن به اقتصاد سیاسی امریکا و گروه غرب است. در این چارچوب، هند پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی جهت برقراری پیوند و ارتباط موثر با کشورهای محصور در خشکی آسیای مرکزی، بیش از دو دهه به امید دریافت کمک‌های امریکا و گروه غرب به انتظار حمایت نشست، اما ثمری نداشت. البته از سال ۱۹۹۱ روند گرایش و همکاری هند با امریکا رو به گسترش بوده و در سال ۲۰۱۴ این گرایش‌ها با روی کار آمدن دولت محافظه کار هندو به اوج خود و به سطح «مشارکت راهبردی مستحکم با امریکا» ارتقاء یافته است (MEA, 2017: 132-140). در چارچوب این

^۱. Multi-Alignment

گزینه، تاسیس خط لوله صلح^۱ میان ایران، پاکستان و هند، با فشار امریکا کنار گذاشته شد. علاوه بر آن جهت مهار ایران و روسیه طرح جایگزین، یعنی عملیاتی نمودن خط لوله گاز ترکمنستان-افغانستان-پاکستان^۲ و هند یا تاپی^۳ مطرح گردید.

ب) گزینه ایران- محور با «چشم انداز مشارکت راهبردی ایران و هند»^۴ در سال ۲۰۰۳ توسط رئیس جمهور وقت ایران، سید محمد خاتمی و نخست وزیر هند، آقای واجپائی^۵ مورد توافق قرار گرفت. اعلامیه طرفین در دهلی، چارچوب و بسترهای وصول ایران و هند به مشارکت راهبردی در آسیای مرکزی و منطقه را ترسیم نمود (MEA, 2004: 22). دسترسی مستقیم هند به ترکمنستان، آسیای مرکزی، قفقاز، روسیه و ترکیه از طریق کریدور بین المللی حمل و نقل شمال- جنوب^۶ از یک سو و اتصال هند به افغانستان و به اختصار دالان مواصلاتی یا پل ایران- که به لحاظ راهبردی مقرون به صرفه ترین و کوتاه ترین مسیر دسترسی هند به آسیای مرکزی است، کاملاً همسو با منافع ژئو اکونومی، ژئواستراتژی و ژئوکالچر هند تلقی شده و در دستور کار جدی طرفین قرار گرفت.

ج) متنوع سازی مسیرهای دسترسی هند به آسیای مرکزی؛ بعد از دو دهه تاخیر در عملیاتی شدن گزینه های یاد شده، عوامل زیر باعث گرایش هند به متنوع سازی و اتخاذ ترکیبی از گزینه ها و مسیرهای دسترسی به آسیای مرکزی شد؛ ضعف امریکا و ناتوانی این کشور و گروه غرب در مساعدت موثر به پیوند و ارتباط هند و کشورهای محصور در خشکی آسیای مرکزی، کارشکنی و ممانعت امریکا از تحقق طرح های غیر غربی رقیب از جمله خط لوله صلح، و طرح های ارتباطی کریدور شمال- جنوب از مسیر ایران، جنگ قدرت و بازی بزرگ کشورهای چین، امریکا و روسیه بر سر کسب حوزه نفوذ و تصاحب انرژی منطقه، مناقشات لاینحل هند و پاکستان، مناقشات مرزی هند و چین، بی ثباتی در افغانستان و کشورهای آسیای مرکزی، مشکلات سیاسی و امنیتی از قبیل ظهور القاعده، طالبان،

¹. The Iran-Pakistan Gas Pipeline, also known as the Peace Pipeline

². The Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline (TAPI), also Known as Trans- Afghanistan Pipeline

³. TAPI as Mentioned in Footnote No. 2 above

⁴. The Text Reads as: "...Puts Forth the Vision of Strategic Partnership between the Two Sides...."

⁵. Atal Bihari Vajpayee

⁶. The International North-South Transport Corridor (INSTC)

تروریسم، جرایم سازمان یافته، داعش و اسلام افراطی وابسته به برخی از قدرت‌های منطقه‌ای و همچنین مشکل بسیار بزرگ تامین مالی طرح‌های مزبور شامل تامین مالی خط لوله تاپی. بنا بر این با توجه به مقدمات فوق، سوال اصلی این مقاله آن است که با توجه به گزینه‌های پیش روی هند، «سیاست پیوند و ارتباط این کشور با آسیای مرکزی»، چگونه به بهترین وجه امکان تحقق خواهد داشت؟

فرضیه مقاله نیز در پاسخ به این پرسش آن است که «وابستگی متقابل، اما نامتقارن اقتصاد سیاسی هند به اقتصاد سیاسی جهانی سبب گرایش تدریجی هند به نولیبرالیسم و اتحاد راهبردی با امریکا شده است؛ اما افول قدرت هژمونیک امریکا از یک سو و عدم وصول هند به اهداف منطقه‌ای خویش در آسیای مرکزی، توأم با ترکیب جدید نیروهای جهانی شدن از جمله ظهور چین در حال تغییر گرایش امریکا- محور و بی نتیجه هند در منطقه به متنوع سازی گزینه‌های پیش رو است. مقاله حاضر بر اساس روش توصیفی- تحلیلی و با استفاده از منابع فضای مجازی، نشریات تخصصی نوشته شده است.

چارچوب مفهومی

در این مقاله مبانی روش «اقتصاد سیاسی مساله- محور» مورد توجه قرار گرفته است. رهیافت مزبور در سال ۲۰۰۹ توسط کیزر و لوی^۱ به عنوان یک الگوی قابل توجه معرفی شد. این الگو جهت تبیین مشکلات یا فرصت‌های مختلف از انعطاف پذیری مناسبی برخوردار است. در رهیافت تحلیل مشکل- محور اقتصاد سیاسی، سه لایه یا مراحل زیر جهت حل مسائل یا مشکلات در نظر گرفته می‌شود.

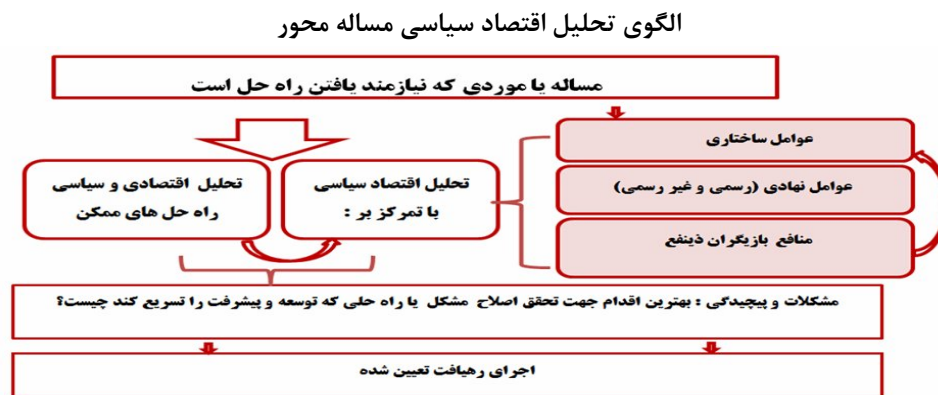
الف) مشخص نمودن مساله، فرصت یا آسیب پذیری مدنظر؛

ب) ترسیم نمودن ترتیبات نهادی و ضعف‌های موجود؛

ج) دستیابی به پیشران‌های اقتصاد سیاسی، هم برای مشخص کردن موانع پیش‌روی ایجاد تغییرات مناسب جدید به این منظور که پیشران تغییرات مثبت سازنده چگونه و از کجا می‌تواند بروز یا ظهور نماید. کاربرد لایه‌های این رهیافت در الگوی زیر در سه مرحله ترسیم گردیده و به رهیافت سه لایه کیزر و لوی موسوم است (Kaiser & Levy, 2009:7, 23 and part 5). این

^۱ . Kaiser & Levy

رهیافت می‌تواند در سطوح تحلیل گوناگون از سطح خرد تا کلان مورد توجه قرار گیرد. نمایش نمودار ره‌یافت مزبور به شکل زیر می‌باشد.

Source: Verena Fritz, Brian Levy and Rachel Ort, 2014

این ره‌یافت ضمن مفروض انگاشتن ماهیت پیچیده مسائل و پدیده‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در یک نوع‌آوری خلاق درصد رفع مشکل نگاه تقلیل‌گرا و جزیره‌ای رشته‌هایی از قبیل اقتصاد، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل، جامعه‌شناسی و تاریخ به پدیده‌های اجتماعی به ویژه ماهیت قدرت و ثروت بوده است. این رشته از هستی‌شناسی، شناخت‌شناسی و روش‌شناسی متکثر برخوردار است.

همچنین این مقاله ضمن بهره‌برداری از دستاوردهای مثبت پارادایم‌های کلاسیک و روش‌های انتقادی به ویژه روش نوگرامشین کاکس^۱، جهت کاهش درجه تقلیل‌انگاری و جامعیت روش‌شناختی از ره‌یافت تلفیقی و جدید ویژه خود یعنی «اقتصاد سیاسی سیاست خارجی» با تعریف زیر استفاده می‌نماید.

در ره‌یافت اقتصاد سیاسی سیاست خارجی، کلیه عرصه‌ها و محدوده‌های مهم زندگی «اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و امنیتی» دارای تاثیر و تعامل متقابل با یکدیگر می‌باشند. بر اساس این ره‌یافت، افزایش نقش حوزه اقتصاد، تحمیل رژیم‌های جدید جهانی در قالب دموکراسی، حقوق بشر به زمامداری، انتخابات و مشارکت سیاسی، محیط زیست و نقش‌آفرینی گروه‌های غیردولتی، همگی در چارچوب ساختار جهانی اقتصاد سیاسی در

^۱. The Neo-Gramscian Perspective, Inspired by Robert Cox

کارآمدی یا ناکارآمدی سیاست خارجی موثر قلمداد می‌شوند (پوراحمدی، ۱۳۸۱: ۱۰۵۵). در این روش سیاست خارجی هند و راهبرد آسیای مرکزی آن، متغیر وابسته و معلول مجموعه‌ای از عوامل در سطوح «فروملی، ملی و جهانی» شامل ساختار نظام اقتصاد سیاسی جهانی، ایدئولوژی دولت و تعامل نیروهای اجتماعی و به ویژه نقش موثر بازار/طبقه متوسط پنداشته می‌شود (خانی جوی آباد، ۱۳۹۶: ۳۰-۴۵). بنابر این در الگوی نظری این مقاله ضمن توجه به الگوی کیزر لوی از تاثیر متقابل مولفه‌های اصلی اقتصاد سیاسی بین الملل یعنی اقتصاد، سیاست، فرهنگ و امنیت در سه سطح فروملی، ملی و جهانی جهت تجزیه و تحلیل فرضیه مقاله استفاده خواهد شد.

اهداف هند در آسیای مرکزی

سه دهه رشد مستمر اقتصادی و نیازهای مبرم یک ششم جمعیت جهان متمرکز در هند، سبب افزایش توجه این کشور به اهداف اقتصادی، سیاسی، امنیتی و فرهنگی در محیط پیرامونی شامل آسیای مرکزی شده است. منظور ما از آسیای مرکزی پنج کشور قزاقستان با ۱۸ میلیون نفر، قرقیزستان با ۶ میلیون نفر، تاجیکستان با ۹ میلیون نفر، ترکمنستان با ۵ میلیون نفر و ازبکستان با ۳۱ میلیون نفر جمعیت است. ذخایر قابل توجه نفت و گاز و برخی مواد معدنی غیرنفتی از جمله اورانیوم، اکثریت جمعیت مسلمان کشورهای مزبور، ضعف دولت، طی نشدن فرایند دولت-ملت سازی، محصور بودن کشورهای مزبور در خشکی، شیوع افراط‌گرایی اسلامی و جدایی طلبی پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی از جمله دلایل سیاسی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی گرایش کشورهای قبیل هند به این منطقه به عنوان عقبه راهبردی خویش است (Sajjanhar, 2016: 3). رقابت هند با چین عامل بین المللی مهم دیگری است که بر سیاست دهلی‌نو در حوزه آسیای مرکزی تاثیر گذاشته است. رشد نفوذ اقتصادی چین و احتمال افزوده شدن نقش هند در منطقه خواه ناخواه محدودکننده نقش انحصاری روسیه در آسیای مرکزی است. در مقایسه با هند که فاقد ارتباط راهبردی با آسیای مرکزی، چین دارای مزیت‌های فراوانی در این منطقه است. به عنوان مثال قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان به ترتیب دارای ۱۵۰۰، ۸۵۰ و ۴۰۰ کیلومتر مرز مشترک با چین هستند. در حالی که هند نه تنها دسترسی مستقیمی به این حوزه ندارد، بلکه با سه مانع ساختاری در سه مسیر مختلف دستیابی به منطقه مواجه است. از یک سو با رقابت و دشمنی

چین از سوی دیگر با مانع ژئوپلیتیک پاکستان و بی‌ثباتی و جنگ هفتاد و دو ملت در افغانستان از سوی دیگر، حتی در مسیر بی‌خطر ایران نیز نیازمند کسب موافقت راهبردی امریکا است. دهلی‌نو کوشش کرده است که از طریق بنادر جنوبی ایران و خطوط ارتباطی ایران از طریق افغانستان به آسیای مرکزی دسترسی داشته باشد. همکاری هند در طرح‌های بندر چابهار و راه‌های ارتباطی ایران و افغانستان بر اساس رقابت با نفوذ چین و پاکستان در آسیای مرکزی و همکاری مشترکشان در طرح‌های بندر گوادر^۱ و کریدور اقتصادی چین و پاکستان^۲ است. از سوی دیگر، چین با ایجاد شبکه گسترده و در هم‌تنیده‌ای از راه‌ها، جاده‌ها، خطوط راه آهن و خطوط انتقال انرژی دسترسی تجاری خود به آسیای مرکزی را تسهیل و روابط گسترده سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی با کشورهای این حوزه برقرار نموده و این امر سبب تحریک حس رقابت هند شده است. حجم تجارت گسترده چین با آسیای مرکزی تا سال ۲۰۱۵، بالغ بر ۵۰ میلیارد دلار گردیده در حالی که تجارت هند با آسیای مرکزی در همان سال معادل ۲ میلیارد دلار بوده است (Ibid, 4). در این چارچوب، هند با هدف استفاده از ظرفیت‌های سازمان همکاری شانگهای و سازوکار بریکس^۳ به‌ویژه جهت دستیابی موثر به کشورهای آسیای مرکزی از قبیل ترکمنستان، قزاقستان و تاجیکستان به نهادهای مزبور پیوسته است. این کشور در صدد آن است که با عضویت ایران در باشگاه انرژی^۴ سازمان همکاری شانگهای اهداف خویش جهت دسترسی به انرژی در منطقه را تسهیل نماید

همانطور که ذکر شد، هند اهداف اقتصادی دسترسی به بازارهای آسیای مرکزی و منابع معدنی نفتی و غیر نفتی این حوزه را دنبال می‌کند. این کشور سالیانه مقادیر معتنابهی سنگ اورانیوم از قزاقستان وارد می‌کند (MEA, 2017: 59-61). شرکت‌های نفتی هند برای نخستین بار در مجاورت قزاقستان در دریای خزر در طرح‌های اکتشاف و استخراج نفت سرمایه‌گذاری

^۱. Gwadar Deep-Sea Port

^۲. China-Pakistan Economic Corridor

^۳. BRICS is the Acronym for an Association of Five Major Emerging National Economies: Brazil, Russia, India, China and South Africa.

^۴. Sachdeva, Gulshan, "At BRICS 2016, Modi Missed an Opportunity for Eurasian Integration", The Wire, 18/10/2016, <https://thewire.in/73870/brics2016-missed-opportunity-eurasian-integration-plans/>

^۵. The Energy Club of the Shanghai Cooperation Organization (SCO)

کرده‌اند و با توجه به این که ترکمنستان چهارمین دارنده بیشترین ذخایر گاز جهان است، دهلی‌نو سعی کرده است در رقابت با خط لوله احداث شده انتقال گاز ترکمنستان به چین، طرح خط لوله انتقال گاز ترکمنستان به افغانستان، پاکستان و هند را مطرح کند که البته با چالش و رقابت‌های امنیتی پاکستان روبه‌رو شده است (بهرامی، ۱۳۹۶: ۳). علاوه بر آن هند به لحاظ سیاسی، فرهنگی و امنیتی نگران امکان نفوذ پاکستان در میان جمعیت مسلمان این منطقه و تبدیل آن به عقبه راهبردی خویش جهت گسترش پیوندهای دینی، فرهنگی و سیاسی و همچنین افزایش رقابت با هند در آسیای مرکزی است. در نتیجه توجه هند به آسیای مرکزی از منظر اقتصاد سیاسی، دارای ابعاد گوناگون است.

اهداف راهبردی هند در حوزه آسیای مرکزی به عرصه‌های رقابت و چالش صرف با رقبای اصلی از قبیل چین و پاکستان محدود نمی‌گردد. منافع عظیم هند در آسیای مرکزی از طریق همکاری سازنده و همگرایی منطقه‌ای با کلیه بازیگران بزرگ از چین و روسیه گرفته تا ایران و پاکستان تامین خواهد شد. البته این نوع همکاری به نوع دولت در هند و رهیافت راهبردی آن بستگی خواهد داشت. به عنوان مثال این منطقه با چالش افراط‌گرایی اسلامی مواجه است که ریشه‌های آن در قرن بیستم به پیدایش اخوان المسلمین در دهه ۷۰ میلادی و رشد گروه‌های افراط‌گرای متعددی از قبیل حزب التحریر^۱، جماعت تبلیغ^۲، جنبش اسلامی آسیای مرکزی^۳ و گروه جهاد اسلامی^۴ باز می‌گردد. هند از بدو استقلال با چالش اسلام‌گرایی افراطی به ویژه در کشمیر مواجه بوده است. از طرفی، پاکستان با سرمایه‌گذاری بر روی اسلام‌گرایان در کشمیر و افغانستان و پیوندهایی که افراط‌گرایان اسلامی این کشور با افراط‌گرایان اسلامی در آسیای مرکزی، سین کیانگ^۵ و کشمیر^۶ دارند سعی کرده است که از ابزار اسلام افراطی در جهت اعمال فشار بر هند استفاده کند (بهرامی، ۱۳۹۶: ۳). به هر حال عضویت مشترک کشورهای از قبیل چین، روسیه، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ازبکستان و دو عضو جدید یعنی هند و پاکستان در سازمان همکاری شانگهای زمینه‌ساز فعالیت و همکاری‌های مشترک منطقه‌ای در حوزه‌های مبارزه با افراط‌گرایی اسلامی،

^۱. Hizb ut-Tahrir

^۲. Tablighi Jamaat

^۳. The Islamic Movement of Central Asia (IMCA)

^۴. Harkat-ul-Jihad Al-Islami

^۵. Xinjiang

^۶. Kashmir

جدایی طلبی، تروریسم، مقابله با جرایم سازمان یافته فراملی از قبیل مواد مخدر و امتداد این نوع همکاری به عرصه‌های فرهنگی و اقتصادی بوده است (SCO Webpage, 2017).

اقتصاد سیاسی سیاست خارجی هند پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در محیط پیرامونی این کشور، بر مبنای ترکیبی از سه رویکرد همکاری، رقابت و ستیز و یا ترکیبی از سه گرایش مزبور، سه مسیر متفاوت را جهت وصول به اهداف سیاست خارجی پیش روی دولت معاصر هند در آسیای مرکزی نهاده است. دولت آرمان‌گرا و طرفدار جنبش عدم‌تعهد در عمل به تدریج جای خود را به دولت نولیبرال مبتنی بر همکاری و رقابت داده است. پس از آن با روی کار آمدن دولت محافظه‌کار و ملی‌گرای هندو و به‌رغم شعارهای اولیه، سیاست خارجی هند در آسیای مرکزی به درجات بیشتری از اتحاد و ائتلاف با امریکا و از سوی دیگر با سردی و ستیزه‌جویی با چین و پاکستان مواجه و در نتیجه مانع از همکاری منطقه‌ای شایسته هند جهت وصول به اهداف سیاست خارجی خویش در آسیای مرکزی شده است.

دولت معاصر در هند از سال ۱۹۹۱ با درک پویای پارادایم جدید، همسویی با نظام سرمایه‌داری جهانی و ادغام هند در اقتصاد سیاسی جهانی را در دستور کار خویش قرار داده است. منافع مشترک دولت، احزاب و نقش رهبران هند با امریکا و نیروهای جهانی شدن سبب تغییر ایدئولوژی دولت و سیاست خارجی آن در عرصه‌های مختلف از جمله آسیای مرکزی شده است. به‌رغم تقسیم بندی‌های غنی و متفاوت موجود توسط میسرا^۱ (Misra, 2010: 55)، کولایی- واعظی (کولایی/ واعظی، ۱۳۹۰: ۲۴۷)، سینگ^۲ (Singh, 2013: 80-84 & 98)؛ و دیگران، جهت فهم نقش و منافع متفاوت دولت در این مقاله از منظر روش اقتصاد سیاسی سیاست خارجی، حکومت‌های هند در سه دسته بندی کلان زیر طبقه بندی می‌شوند. الگوی زیر منافع و نقش متفاوت دولت در هند معاصر و میزان همسویی حکومت‌های هند با نیروهای منطقه‌ای را نشان می‌دهد. دوره‌های شاخص حکومت هند پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به صورت نمودار صفحه بعد می‌باشد.

^۱. Amalando Misra

^۲. Singh

الگوی «اقتصاد سیاسی سیاست خارجی» دولت در هند

محافظة کار/واقع گرا / میانہ رو/ معتدل / اصلاح طلب / آرمان گرا،^۱ مخالف نظم حاکم، ایدئولوژیک
واجپایی/مودی(BJP) / راجیوگانندی/ناراسیمہا راتھو/ مون ماہان سینگ(CP) / جواہر لعل نہرو (CP)

منبع: نویسندگان

دوره حکومت‌های میانہ‌رو و معتدل: دولت‌های پس از فروپاشی اتحاد جماہیر شوروری و قبل از بہ قدرت رسیدن دولت‌های ہندوی ملی‌گرا (۱۹۸۹-۱۹۹۱) از راجیوگانندی تا ناراسیمہا راتھو^۱ و مون موہان سینگ^۲. با تغییر پارادایم جنگ سرد بہ جهانی شدن؛ دولت این دوره برنامه تدریجی ادغام در بازارهای جهانی و پیوستن بہ سازمان جهانی تجارت را در دستور کار خود قرار دادہ و بہ تدریج آسیای مرکزی نیز در دستور کار قرار می‌گیرد. اوج توجہ این دورہ تدوین سیاست «پیوند و ارتباط ہند با آسیای مرکزی»^۳ در سال ۲۰۱۲ میلادی در دوران نخست وزیری مون ماہان سینگ است.

دورہ حکومت واقع‌گرا/ عمل‌گرا، ملی‌گرا و توسعہ طلب ہندو: دولت‌های واجپایی و ناراندرا مودی^۴ دارای الگوی لیبرال سرمایہ‌داری ہندی مبتنی بر ملی‌گرایی افراطی ہندو با گرایش و توجہ عمدہ بہ مظاهر مادی قدرت، اقتصاد سیاسی جهانی و تعامل با قدرت‌های بزرگ شامل امریکا و رژیم‌صہیونیستی در پی ادغام در اقتصاد سیاسی بین‌الملل و دارای سیاست خارجی توسعہ‌گرا و تہاجمی با استراتژی تبدیل ہند بہ یک قدرت بزرگ جهانی هستند. این حکومت، بالاترین درجہ همسویی با نیروهای جهانی شدن و امریکا را دارد (Hansen, 2015:3). نقش و منافع دولت ملی‌گرا ہندوی ناراندرا مودی با ادغام منافع ہند و نیروهای جهانی شدن، اتحاد راہبردی با امریکا و جهان‌گرایی ہندگرہ خوردہ است. وی قبل از نخست وزیری (در سال ۲۰۱۴) سر وزیر ایالت گجرات^۵ و مغضوب امریکا بود. طی سال اول حکومت خود با اقبال مجدد امریکا بہ وی در سپتامبر ۲۰۱۴ بہ واشنگتن سفر نمود و متقابلاً از باراک اوباما بہ عنوان اولین رئیس جمہور این کشور جہت شرکت در روز ملی جمہوری ہند دعوت کرد (MEA, 2015:114-118). علاوہ بر عادی سازی و تقویت روابط با امریکا،

¹. Pamulaparti Venkata Narasimha Rao

². Manmohan Singh

³. India's 'Connect Central Asia' Policy

⁴. Narendra Modi

⁵. The Chief Minister

⁶. Gujarat State in India

اولویت‌های بین‌المللی جدیدی را در دستور کار خود قرار داد و در همین راستا به کشورهای آسیای مرکزی سفر نمود (Sajjanhar, 2016:3).

سیاست پیوند و ارتباط هند با آسیای مرکزی

سیاست «پیوند و ارتباط هند با آسیای مرکزی»، راهبرد جامع و موسعی است که عرصه‌های سیاست، اقتصاد، امنیت و فرهنگ را پوشش می‌دهد. این سیاست در تاریخ ۱۲ ژوئیه سال ۲۰۱۲ توسط قائم مقام وقت وزارت خارجه هند احمد^۱ در «اولین گفتگو یا دیالوگ هند و آسیای مرکزی»^۲ در بیشکک ارائه شد و مبنای فعالیت هند در منطقه قرار گرفت. با توجه به اهمیت این سیاست، محورهای مهم آن به شرح زیر می‌باشد (MEA, 2017, Online Pages).

۱. هند تحکیم روابط و مناسبات سیاسی خویش با حوزه آسیای مرکزی را از جمله از طریق تبادل هیات‌های بلند پایه سیاسی استمرار خواهد بخشید. تعامل مقامات هندی با هم‌تایان خویش در کلیه سطوح از سطح سران تا سایر مقامات در کلیه فرصت‌های پیش رو در دستور کار دولت خواهد بود.

۲. هند روابط و مناسبات راهبردی و امنیتی خویش با کشورهای آسیای مرکزی را مستحکم خواهد نمود. این کشور موفق به ایجاد مناسبات راهبردی و امنیتی با تعدادی از کشورهای منطقه شده است. در این چارچوب آموزش نظامی، تحقیقات مشترک، همکاری و هماهنگی جهت مقابله با تروریسم و تبادل نظر در خصوص وضعیت در افغانستان در کانون توجه سیاست‌های امنیتی و راهبردی هند با کشورهای منطقه خواهد بود.

۳. هند کار چند جانبه با شرکای آسیای مرکزی را با استفاده از هم‌افزایی به وجود آمده از طریق سازوکارهای موجود از قبیل سازمان همکاری شانگهای، جامعه اقتصادی اوراسیا^۳ و اتحادیه گمرکی^۴ را در دستور کار خویش قرار داده است. در این زمینه هند موافقت‌نامه جامع همکاری‌های اقتصادی را به منظور ادغام بازارهای خویش در محیط اوراسیایی پیشنهاد نموده است.

¹ India's Minister Of State for External Affairs Shri E. Ahamed

² First India-Central Asia Dialogue

³ The Eurasian Economic Community (EAEC or EurAsEC)

⁴ The Eurasian Economic Union (EAEU)

۴. هند آسیای مرکزی را به عنوان شریک دراز مدت خویش در حوزه انرژی و منابع طبیعی می‌نگرد. علاوه بر آن آسیای مرکزی دارای زمین‌های کشاورزی وسیع و مساعدی است که ظرفیت‌های مناسبی جهت همکاری هند و کشورهای آسیای مرکزی در زمینه تولید غلات در آمدزا به دست می‌دهد.

۵. حوزه خدمات دارویی و پزشکی نیز فرصت‌های بسیار مناسبی جهت همکاری هند و کشورهای آسیای مرکزی به دست می‌دهد. هند آمادگی ساخت بیمارستان و کلینیک‌های غیرنظامی در آسیای مرکزی را دارد. صنایع دارویی هند به لحاظ گستردگی دارای مقام سوم جهان است. رشد اقتصادی سالانه ۲۰ درصدی این حوزه نیز تا سال ۲۰۲۰ برای این صنعت پیش‌بینی شده و می‌تواند ظرفیت مناسبی جهت همکاری با کشورهای آسیای مرکزی فراهم نماید.

۶. نظام آموزش عالی و آکادمیک هند با کسری از هزینه‌های نظام آموزشی غربی و به نحو کاملاً مقرون به صرفه و رقابتی قادر به آموزش دانشجویان منطقه است. با توجه به این امر، هند آمادگی تاسیس دانشگاه آسیای مرکزی در بیشکک را دارد. چنین دانشگاهی می‌تواند به عنوان یک قطب علمی به ارائه آموزش عالی در سطح معیارهای جهانی در رشته‌هایی از قبیل فناوری اطلاعات، مدیریت، فلسفه و زبان‌های خارجی بپردازد.

۷. هند در صدد ایجاد شبکه الکترونیک آسیای مرکزی در زمینه ارائه آموزش و پزشکی از راه دور و همچنین ارتباط و پیوند پنج کشور آسیای مرکزی است. مقر این شبکه در هند مستقر خواهد شد.

۸. صنایع هند می‌توانند، قابلیت این کشور در حوزه ساخت و ساز جهت ایجاد سازه‌هایی در حد معیارهای جهانی با نرخ و هزینه‌های رقابتی را برای کشورهای منطقه به معرض نمایش گذارند. کشورهای آسیای مرکزی به ویژه قزاقستان دارای ذخایر نامحدود سنگ آهن، ذغال سنگ و برق ارزان فراوان هستند. در این زمینه هند می‌تواند به ایجاد چند کارخانه متوسط تولید فرآورده‌های فولادی مورد نیاز آسیای مرکزی مبادرت نماید.

۹. به منظور ارتباط زمینی با کشورهای آسیای مرکزی، هند دوباره برنامه تکمیل کریدور حمل و نقل بین‌المللی شمال- جنوب^۱ را فعال نموده است. لازم است، هند و

^۱. The International North-South Transport Corridor (INSTC)

کشورهای آسیای مرکزی در مورد یافتن حلقه‌های مفقوده ارتباط زمینی از طریق این کریدور و همچنین سایر مسیرهای تکمیلی در جوار این دالان در اولین فرصت گفتگو و تشریح مساعی نمایند.

۱۰. فقدان زیر ساخت‌های بانکی پایدار در منطقه مانع مهمی در زمینه افزایش تجارت و سرمایه‌گذاری است. بانک‌های هندی در صورت وجود شرایط و سیاست‌های مناسب قادر به ایجاد شعب و توسعه امور بانکی خویش در منطقه می‌باشند.

۱۱. هند آمادگی دارد در چارچوب فعالیت مشترک، جهت بهبود ارتباط هوایی موجود با کشورهای آسیای مرکزی فعالیت نماید. هند یکی از بازارهای بزرگ مسافر است که ارزش سالیانه آن در سال ۲۰۱۱ بیست و یک میلیارد دلار تخمین زده شده است. تعدادی از کشورها جهت جلب گردشگران هندی به ایجاد دفاتر گردشگری در هند مبادرت نموده‌اند. ظهور کشورهای آسیای مرکزی به عنوان مقصد گردشگری گردشگران و حتی جذب صنایع فیلم هند محتمل است.

۱۲. تماس‌های مردمی طرفین دارای اهمیت فراوان است. به عنوان مثال، تاکید بر تبادل نظر میان جوانان و رهبران آتی هند و آسیای مرکزی برای طرفین دارای اهمیت است. تبادل دانشجویان میان هند و حوزه آسیای مرکزی آغاز شده است. هند تبادل منظم اساتید، دانشگاهیان، هیات‌های جامعه مدنی و جوانان را جهت آشنایی بیشتر با فرهنگ طرفین مورد تشویق قرار داده است.

باید خاطر نشان ساخت که دولت وقت حاکم بر هند به نخست وزیری مومناهان سینگ از حزب کنگره^۱، سیاست «تعهدات چندگانه و چندجانبه»^۲ و تعامل با همه بازیگران عمده عرصه بین الملل را در دستور کار خویش قرار داده بود. در مجموع، تجارت هند با پنج کشور آسیای مرکزی هنگام ایراد سخنرانی مزبور و در بحبوحه توجه هند به منطقه، رقم ناچیز ۵۰۰ میلیون دلار بود. هدف هند در آن زمان، ایجاد صلح و ثبات و تکمیل فرایند دولت-ملت‌سازی در افغانستان و تبدیل این کشور به محور مبادلات و پیوند هند با آسیای مرکزی به ویژه از طریق تحقق خط لوله ترکمنستان-افغانستان-پاکستان و هند، موسوم به تاپی بود. قرار بود، چنین راه حلی به نوبه خود پاره‌ای از مشکلات انرژی منطقه را با کشورهای محصور در خشکی

1. Indian National Congress, Byname Congress Party

2. Multi-Alignment, as Opposed to Non-Alignment

آسیای مرکزی مرتفع نماید (Ibid, MEA 2017, Online Pages). در سخنرانی مزبور ۶ بار از افغانستان، ۲ بار از پاکستان، ۱ بار از چین و ۱ بار از روسیه و ۱ بار نیز از کریدور شمال- جنوب تلویحا مسیر ایران سخن به میان آمده و به عبارت دیگر متنوع‌سازی مسیرهای دسترسی هند به آسیای مرکزی در دستور کار راهبرد «تعهدات چند گانه و چندجانبه» دولت نولیبرال بوده است.

مناسبات هند با آسیای مرکزی

با روی کار آمدن دولت جدید ملی‌گرا و محافظه‌کار ناراندرا مودی در انتخابات سراسری سال ۲۰۱۴ در ابتدای کار به لحاظ نظری و عملی سیاست «تعهدات چندگانه» پیوند و ارتباط با آسیای مرکزی در دستور کار دولت جدید قرار داشت و در این چارچوب دور جدیدی از تلاش و کوشش جهت آزمودن سیاست‌های قبلی با سفر نخست وزیر جدید به کلیه کشورهای آسیای مرکزی از سر گرفته شد؛ اما در سال‌های دوم و سوم صدارت ناراندرا مودی، گرایش هند به امریکا و غرب افزایش یافت. حاصل این افزایش نیز کندی ارتباط موثر هند با کشورهای آسیای مرکزی بود.

مهم‌ترین اقدامات انجام شده جهت عملیاتی نمودن کریدور بین‌المللی حمل و نقل شمال- جنوب^۱ در قالب سیاست پیوند و ارتباط هند با کشورهای آسیای مرکزی نیز از جمله شامل موارد زیر است. دولت جدید هند نیز با جدیت بیشتر اجرای این قرارداد را به وزارتخانه‌های تجارت و صنایع و وزارت خارجه سپرده است (MEA, 2017: xiii). مسیر این کریدور از هند به ایران و از طریق ایران به دریای خزر و فدراسیون روسیه وصل می‌گردد. هدف این کریدور اتصال کشورهای مزبور به شیوه بهتر، سریع‌تر، کم‌هزینه‌تر و در مدت کوتاه‌تر است (MOC, 2017: 85). به گزارش وزارت تجارت و صنعت هند مطالعات آزمایشی مسیر در تاریخ ۲۴ جولای ۲۰۱۴ در مسیرهای زیر آغاز شد:

- از مومبای در هند به بندر عباس، تهران و بندر انزلی در جمهوری اسلامی ایران و سپس به آستاراخان در روسیه؛

^۱ . International North South Transport Corridor, INSTC

- این موافقت‌نامه بین‌المللی در تاریخ ۱۲ سپتامبر سال ۲۰۰۰ میلادی در سنت‌پترزبورگ روسیه توسط هند، جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه امضاء شد.

- از مومبای به بندر عباس در ایران و سپس به باکو در جمهوری آذربایجان. آزمایش عملیاتی شدن کریدور توسط فدراسیون اتحادیه کارگزاران خدمات بار هند^۱ انجام و نتیجه آن به شورای دبیرخانه نهاد در تهران فرستاده شده تا از طریق دبیرخانه در ایران در اختیار سایر کشورهای عضو نیز قرار گیرد. نتیجه مطالعات آزمایشی انجام شده حکایت از سریع و مقرون به صرفه بودن مسیرهای یادشده در کریدور ایران است. ششمین جلسه شورای هماهنگی کریدور و هفتمین جلسه گروه کارشناسی آن نیز در سال ۲۰۱۵ در دهلی انجام شد. در نشست‌های گروه کارشناسی مسائل مختلفی از قبیل عملیاتی شدن این دالان ارتباطی، امور گمرکی، نقل و انتقال کالا و مسائل بندری، امور ریلی، تعرفه‌ای، اسناد حمل و نقل کالا، بیمه، مسائل بانکی، روادید، امور مربوط به شبکه فضای مجازی دبیرخانه و امور مربوط به مرجع ملی نهاد در کشورهای ذی‌ربط مورد مذاکره قرار گرفت (Ibid:85). مساله تضمین انتقال محموله‌های کافی از این مسیر توسط کشورهای عضو به ویژه هند، ایران و روسیه دارای اهمیت بسیار زیاد است. بدون انتقال محموله کافی و با توجه به حجم مبادلات و مناسبات ناچیز کنونی هند با کشورهای آسیای مرکزی این دالان و مسیر چابهار نیز به خودی خود معجزه نخواهد کرد. بدین منظور لازم است، کشورهای مسیر کریدور یعنی هند، روسیه و ایران تعرفه‌های حمل و نقل خود و سایر هزینه‌های مربوط به نقل و انتقال کالا در این مسیر و همچنین در نظر گرفتن تخفیف‌های لازم جهت عملیاتی و رقابتی کردن این مسیر را مورد توجه لازم و کافی قرار داده و در صورت لزوم قوانین ذی‌ربط داخلی را نیز مورد اصلاح قرار دهند. به گزارش مرجع ملی هند، جلسه ویژه‌ای نیز در سال ۲۰۱۶ توسط وزارت تجارت هند در دهلی برگزار شد تا مشکلات احتمالی مسیر و تدابیر لازم جهت تسهیل عملیاتی شدن آنها اتخاذ شود. پیشنهاد ایجاد گروه مطالعات مشترک جهت انعقاد معاهده تجارت آزاد با کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیا شامل روسیه، بلاروس، قزاقستان، قرقیزستان و ارمنستان نیز در سال ۲۰۱۵ در مسکو مطرح و جلسه اول آن نیز در سال ۲۰۱۵ در همانجا برگزار شد. در جلسه دوم گروه در سال ۲۰۱۶ نیز مقدمات طرح نهایی موافقت شد و مذاکرات مربوط به این موافقت‌نامه میان اعضاء آغاز شود. اما گذشته از همه تدابیر و اقدامات انجام شده توسط هند، کاهش مجموع تجارت هند با منطقه و رشد منفی آن نگران کننده است.

¹. Federation Of Freight Forwarders Associations In India

تجارت هند با کشورهای آسیای مرکزی تا سال ۲۰۱۷ (ارقام به میلیون دلار)

سال	صادرات	واردات	کل تجارت	رشد تجارت
۲۰۱۳-۲۰۱۴	۳/۴۹۲/۰۶	۷/۷۲۲/۲۱	۱۱/۲۱۵/۲۷	-۳/۰۱
۲۰۱۴-۲۰۱۵	۳/۳۹۶/۱۳	۷/۶۶۵/۲۳	۱۱/۰۶۱/۳۶	-۱/۳۷
۲۰۱۵-۲۰۱۶	۲/۳۹۱/۶۴	۷/۰۷۸/۳۸	۹/۴۷۰/۰۲	-۱۴/۳۹
۲۰۱۶-۲۰۱۷ آوریل تا سپتامبر	۱۳۳۶/۴۶	۳۶۸۹/۳۳	۵۰۲۵/۷۹	-

Source: MOC Annual Report 2017

جهت نشان دادن نتیجه تلاش‌های دولت جدید هند، یعنی ناراندرا مودی در آسیای مرکزی در قسمت زیر، آخرین تحولات روابط این کشور با کشورهای قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان در دو سال اخیر مرور شده است (MEA, 2017: 59).

قزاقستان: این کشور بزرگترین شریک تجاری هند در آسیای مرکزی است. البته حجم روابط میان طرفین در سال ۲۰۱۶ فقط ۶۱۸ میلیون دلار بود. قرار است هر دو کشور در چارچوب برنامه کریدور بین‌المللی حمل و نقل شمال-جنوب و همچنین در بهره‌برداری از یک بلوک نفتی در دریای خزر همکاری نمایند (MOC, 2017: 3). در دوران صادرات ناراندرا مودی وی در سال ۲۰۱۶ در چند موقعیت حاشیه‌ای از جمله در واشنگتن و در تاشکند با رئیس‌جمهور قزاقستان، نور سلطان نظربایف دیدار نمود. سر وزیر، آندراپرادش^۱ هند نیز در سال ۲۰۱۶ شهردار آستانه را ملاقات نمود. تماس میان سران و سایر مقامات دو کشور در ششمین نشست وزرای خارجه کنفرانس قلب آسیا^۲ در امریتسر^۳ هند نیز ادامه داشت. در حوزه مقابله با تروریسم اولین اقدام مشترک آنها در سال ۲۰۱۶ برگزار شد. تیم آموزش نظامی سیار هند دوره آموزشی جنگ کوهستانی و عملیات صلح‌بانی برای نیروهای مسلح قزاقستان برگزار نمود. یک واحد نظامی ضربت هند نیز در مانور نظامی بین‌المللی قزاقستان در سال ۲۰۱۶ مشارکت نمود. (MEA, 2017: 59) هند در همان سال از عضویت غیر دائم قزاقستان در شورای امنیت برای دوره ۲۰۱۷-۲۰۱۸ حمایت نمود. اولین محموله هزار تنی اورانیوم طبیعی قزاقستان در تاریخ آوریل ۲۰۱۶ به هند رسید. قرار داد پنج ساله ذی‌ربط در سال

¹. Mr. Chandrababu Naidu Chief Minister of Andhra Pradesh

². The Sixth Ministerial Conference of the Heart of Asia – Istanbul Process

³. Amritsar, Punjab, India

۲۰۱۵ امضاء شده بود. پنجمین نشست کارگروه تجارت و همکاری‌های اقتصادی طرفین در سال ۲۰۱۶ در دهلی و اولین جلسه نهاد شورای تجاری هند و قزاقستان در ۱۹ می ۲۰۱۶ در آستانه برگزار شد. هیات‌های گوناگون تجاری از دستگاه‌های مختلف هند از جمله شورای صادرات پشم و محصولات پشمی از شورای حمایت از صادرات، کمیته چای هند و دستگاه‌های دیگر از قزاقستان دیدار نمودند. یک تیم سینمائی ۱۸ نفره هندی و دفتر گردشگری هند از قزاقستان دیدار نمودند. تعداد نه شرکت عمده دارویی قزاق در نمایشگاه بین‌المللی دارو و بهداشت ۲۰۱۶ در مومبای شرکت نمودند. تبادل دانشگاهی و شرکت در نمایشگاه منسوجات نیز انجام گرفت. به‌رغم تحولات یادشده، همانطور که در جدول زیر نشان داده می‌شود، صادرات هند به منطقه کاهش یافته، اما واردات هند افزایش را نشان می‌دهد. با این وجود حجم روابط طرفین همچنان ناچیز است و فاصله زیادی تا هدف تعیین شده یعنی روابط گسترده راهبردی بین طرفین وجود دارد.

روابط تجاری هند با قزاقستان (ارقام به میلیون دلار)

سال	۲۰۱۲-۱۳	۲۰۱۳-۱۴	۲۰۱۴-۱۵	۲۰۱۵-۱۶	۱۷-۲۰۱۶ (آوریل تا فوریه)
صادرات	۲۸۶/۲۳	۲۶۱/۵۱	۲۵۰/۵۹	۱۵۱/۱۹	۱۰۷/۸۵
واردات	۱۳۹/۹۹	۶۵۶/۳۳	۷۰۱/۶۷	۳۵۲/۹۳	۳۰۰/۱۱
مجموع تجارت	۴۲۶/۲۲	۹۱۷/۸۴	۹۵۲/۲۶	۵۰۴/۸۴	۴۰۷/۹۶

Source: MOC Annual Report 2017

قرقیزستان: در سال ۲۰۱۵ نخست وزیر هند پس از بیست سال از قرقیزستان دیدار نمود. در دسامبر ۲۰۱۶ نیز اولین دیدار رئیس‌جمهور قرقیزستان، الماس بیک آتامبایف^۱ از هند انجام پذیرفت. مجموع تجارت دو کشور در سال‌های ۲۰۱۵-۲۰۱۶، ۲۷/۹۹ میلیون دلار بود. حجم صادرات هند به قرقیزستان ۲۶/۲۰ میلیون دلار و صادرات قرقیزستان به هند نیز ۱/۷۹ میلیون دلار بود (MOC, 2017). در دیدار سال ۲۰۱۶ سران دو کشور در هند، تفاهم

¹. ASSOCHAM, FICCI, CII

². Almazbek Atambaev

نامه‌ای بین آنها پیرامون همکاری در حوزه‌های کشاورزی، گردشگری، همکاری رسانه‌ای، آموزش‌های دیپلماتیک، توسعه امور جوانان و همکاری‌های نظامی امضا شد. رئیس‌جمهور قرقیزستان نیز در مجمع تجاری هند- قرقیزستان شرکت نمود. معاون وزیر خارجه هند، ام. جی اکبر^۱ در نشست سران سازمان همکاری شانگهای در بیشکک در نوامبر ۲۰۱۶ شرکت نمود. وی در حاشیه این سفر با نخست وزیر و وزیر خارجه قرقیزستان نیز دیدار نمود.^۲ وزیر خارجه قرقیزستان در تاریخ دوم تا پنجم دسامبر ۲۰۱۶ در ششمین نشست وزرای خارجه قلب آسیا در امریستره‌ند شرکت و در حاشیه اجلاس با ام. جی. اکبر ملاقات نمود. هشتمین نشست کمیسیون بین‌الدولی در بیشکک با حضور معاون وزیر تجارت هند و معاون زیر بهداشت قرقیز برگزار شد. دو مرکز فناوری اطلاعات در سال ۲۰۱۶ در دستگاه‌های نظامی قرقیزستان ایجاد شد. مجموعه مانورهای نظامی مشترک طرفین تحت عنوان خنجر شماره سه^۳ در هند برگزار شد. مانور مشترک طرفین موسوم به خنجر ۴ نیز قرار است در سال ۲۰۱۷ در قرقیزستان انجام شود. تماس‌های دیگری نیز در سطوح فرهنگی و آموزشی میان طرفین برگزار شد (MEA, 2017: 60-61). با این وجود، حجم روابط موجود میان طرفین نشان‌گر عدم پیشرفت همکاری‌های راهبردی در سطح کلان است.

تاجیکستان: با توجه به اهمیت راهبردی تاجیکستان برای هند، نارانداز مودی، نخست وزیر هند در سال ۲۰۱۵ از این کشور دیدار نمود. رئیس‌جمهور، امامعلی رحمان، تاجیکستان نیز از تاریخ ۱۴ لغایت ۱۸ دسامبر ۲۰۱۶ از هند دیدار نمود. این ششمین دیدار وی از این کشور بود. هند به ترتیب در سال ۲۰۰۹ با قزاقستان در سال ۲۰۱۱ با ازبکستان و در سال ۲۰۱۲ با تاجیکستان به عنوان سومین کشور آسیای مرکزی جهت مشارکت راهبردی توافق نمود. دیدارهای دیگری نیز در حاشیه نشست‌های سازمان همکاری شانگهای میان مقامات طرفین در سطح معاون وزیر خارجه نیز انجام شد. حاصل سفر امامعلی رحمان، یک بیانیه مشترک و امضای سه سند دیگر در مورد همکاری‌های رسانه‌ای، اطلاعات مالی و

^۱ M.J Akbar

^۲ M.J. Akbar visited Kyrgyzstan to participate in the Shanghai Cooperation Organization Council of Heads of Government (Prime Ministers) Meeting Held in Bishkek on 2-3 November 2016. He also Called on the Prime Minister and Met with the Foreign Minister of the Kyrgyz Republic (Ibid: 61)

^۳ "Khanjar III"

مالیات مضاعف بود. دیدارهای دیگری نیز در سطح معاون ستاد کل نیروی هوایی^۱ در حوزه همکاری‌های دفاعی هند با تاجیکستان و معاون وزیر خارجه کشور مزبور انجام شد. مقامات تاجیک در جلسات قلب آسیا و مقابله با بلایای طبیعی^۲ در هند نیز مشارکت نمودند. علاوه بر آن طی سال ۲۰۱۶، هند در ۳۷ مدرسه تاجیک آزمایشگاه رایانه ایجاد نمود. روابط تجاری دو کشور از ۱۵ میلیون دلار در سال ۲۰۰۷ به رقم ناچیز ۵۸ میلیون دلار در سال ۲۰۱۶ افزایش یافته است (MOC, 2017).

ترکمنستان: نخست وزیر هند در سال ۲۰۱۵ به ترکمنستان سفر نمود و موفق به امضای چند موافقت‌نامه جهت توسعه همکاری‌های دوجانبه در عرصه‌های دفاعی، محصولات شیمیایی، دانش و فناوری ورزش، توریسم و داروهای سنتی شد. وزیر دفاع ترکمنستان نیز در سال ۲۰۱۶ از دهلی دیدار نمود. مجموع صادرات هند به ترکمنستان در سال ۲۰۱۶، ۶۶/۳۰ میلیون دلار، و واردات این کشور ۴۶/۰۹ میلیون دلار بود. اکنون قریب ۵۰۰ نفر هندی نیز در ترکمنستان بسر می‌برند.

لازم به ذکر است کشورهای ترکمنستان، افغانستان، پاکستان و هند یا کشورهای تاپی در سال ۲۰۱۰ دو سند مربوط به خط لوله مزبور را امضاء نمودند. حسب اعلام سفارت هند در ترکمنستان، پس از اقدامات سال ۲۰۱۵ در نهایت در اکتبر ۲۰۱۶ ترکمنستان قریب ۱۵ کیلومتر از خط لوله تاپی را در داخل کشور خویش ایجاد نموده است.

برای ساخت بقیه طرح، کشورهای عضو در پی تامین مالی از کشورهای قبیل عربستان، ژاپن، کره جنوبی و قطر هستند. در تاریخ ۱۰ نوامبر ۲۰۱۶ بانک توسعه اسلامی^۳ در سعودی یک وام ۵۰۰ میلیون دلاری جهت تامین مالی طرح تاپی اختصاص داد (eoi.gov.in). چنانچه هزینه‌های اجرای کامل طرح اجرای خط لوله تاپی حدود ۸ تا ۱۰ میلیارد دلار برآورد شود، هنوز معلوم نیست بقیه سرمایه کلان این طرح کی، و توسط چه منابعی تامین خواهد شد.^۴

^۱ Vice-Chief of Air Staff Air Marshall B.S Dhanoa visited Tajikistan from 1-4 November 2016 for meeting of Joint Working Group on Defence Cooperation.

^۲ Chairman of the Committee of Emergency Situations and Civil Defence of Tajikistan Attended Asian Ministerial Conference on Disaster Risk Reduction in New Delhi from 2-5. November 2016.

^۳ Islamic Development Bank

^۴ Originally, the Cost of the Pipeline Project was Reportedly Estimated at US\$7.6 Billion, but a more Recent Estimate was \$10 Billion'. Graeber, Daniel J. (2014-12-03) Kazakhstan keen on TAPI gas pipeline", UPI, Retrieved 2015-02-25

ازبکستان: نخست وزیر هند، ناراندرا مودی در سال ۲۰۱۵ به تاشکند سفر نمود، علاوه بر آن وی در تاریخ ۲۳ لغایت ۲۴ ژوئیه ۲۰۱۶ نیز در نشست سران دولت‌های عضو سازمان همکاری شانگهای در تاشکند شرکت نموده و با رئیس جمهور ازبکستان، اسلام کریموف نیز دیدار نمود. در سال ۲۰۱۷ نیز در حاشیه اجلاس سازمان همکاری شانگهای در آستانه با وی دیدار نمود (MEA, 2017:64).^۱ معاون وزیر خارجه هند، ام.جی.اکبر نیز در تاریخ ۳۰ اکتبر همان سال با همتایان ازبک خویش دیدار نمود. نشست مقابله با تروریسم نیز در تاریخ ۱۰ آگوست ۲۰۱۶ در دهلی برگزار گردید. دفتر گردشگری دولت هند شعبه فرانکفورت نیز در نمایشگاه بین المللی گردشگری تاشکند - اکتبر ۲۰۱۶ - شرکت نمود. شماری از هیات‌های تجاری هندی از اتاق بازرگی صنایع مختلف کشور از قبیل چرم نیز در پی دستیابی به فرصت‌های تجاری و نمایشگاه‌های مختلف از ازبکستان دیدار نمودند. مجموع واردات ازبکستان از هند در سال ۲۰۱۶ میزان ۳۱۸ میلیون دلار و صادرات به هند ۵۱/۹ میلیون دلار بود (eoi.gov.in).

گزینه‌های هند در آسیای مرکزی

موفقیت تحقق هر یک از گزینه‌های سیاست آسیای مرکزی هند نیازمند سرمایه، فناوری و عدم مخالفت نیروهای اصلی جهانی شدن از یکسو و همسویی و همکاری قدرت‌های منطقه‌ای شامل ایران، افغانستان، پاکستان، چین و روسیه است. هند فقیر، جهان سومی و غیر متعهد با داشتن یک ششم جمعیت جهان؛ الف) نه تنها در عرصه‌های داخلی، بلکه جهت گسترش حوزه نفوذ خویش در آسیای مرکزی، نیازمند تامین سرمایه خارجی لازم از جمله جهت ایجاد زیر ساخت‌های لازم، انتقال فناوری و دانش فنی، ایجاد خطوط لوله، ایجاد بنادر، خطوط راه آهن و احداث جاده‌های مواصلاتی است (MEA Reports 1991-2017). از نگاه هند تامین اینگونه امکانات در انحصار نیروهای جهانی شدن و منوط به همراهی و موافقت امریکا به عنوان قدرت برتر است، ب) این کشور جهت تامین امنیت خود در قبال دشمنانی از قبیل چین، پاکستان (که دارای مناقشات سرزمینی، نزاع بر سر تقسیم آب و ماهیت رژیم است) و بنگلادش (با منازعه بر سر تقسیم آب و آرمان بازگشت دوباره بنگلادش یا پاکستان

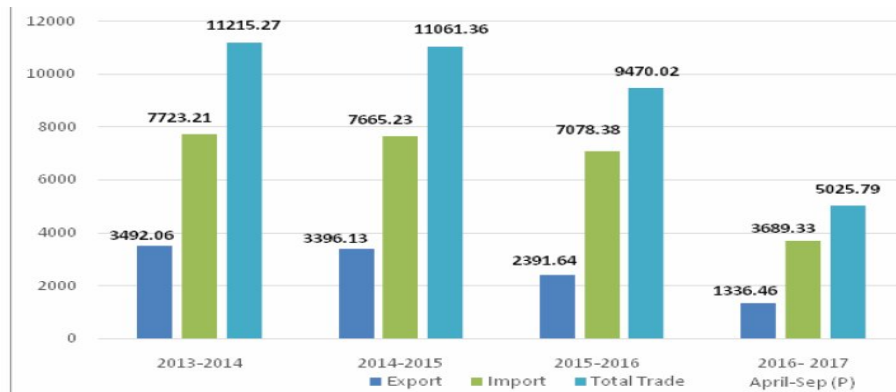
¹. Narendra Modi visited Uzbekistan on 23- 24 June 2016 to Attend SCO Heads of State Summit When He also had Bilateral Meeting with President Mr. Islam Karimov

شرقی به مام وطن) به حمایت خارجی چشم دوخته است، ج) هند جهت گسترش حوزه نفوذ، تامین فضای حیاتی برای جمعیت روبه رشد خویش و تامین انرژی، مواد خام، پیوند و ارتباط با آسیای مرکزی به شدت با چین و پاکستان در رقابت و ستیز است، د) هند جهت افزایش صادرات، کاهش فقر و استمرار رشد و توسعه سه دهه اخیر به شدت وابسته به مواد اولیه، انرژی و بازار جهان خارج به ویژه بازارهای بکر آسیای مرکزی است. کمبود انرژی در هند و پیش بینی رشد ۹ درصدی مصرف آن در دو دهه آتی در این کشور یکی از مشکلات راهبردی این کشور است (PCGI, 2017, Vol.II:130-195) در این چارچوب یافته‌های این مقاله نشانگر آن است که راهبرد تامین انرژی هند از آسیای مرکزی تاکنون به نتایج ملموسی دست نیافته است. بنابر این هند جهت تامین نیازهای گسترده مزبور ضمن فاصله گرفتن از جنبش عدم تعهد به سیاست تعهدات چندگانه و سپس به اتحاد راهبردی با امریکا روی آورده است (Sidhu, 2016:5-39). با توجه به مقدمه فوق، فرضیه مقاله آن بود که با تضعیف موقعیت جهانی امریکا، از یکسو و فاصله جغرافیایی موجود میان هند و منطقه، راهبرد آسیای مرکزی هند نیز در حال تغییر از امریکا محوری به متنوع سازی گزینه‌های پیش‌رو است. اکنون بر مبنای یافته‌های مقاله به ارزیابی گزینه‌های هند در این زمینه می‌پردازیم.

الف) «مشارکت راهبردی با امریکا»: پس از سپری شدن بیش از دو دهه طراحی و سیاست‌گذاری، هند تشنه انرژی و بازار بکر آسیای مرکزی، همچنان در انتظار ارتباط و پیوند موثر با این منطقه از مسیر جلب رضایت و حمایت امریکا و نیروهای جهانی شدن است. خطوط لوله صلح و تایی، هنوز هیچکدام به نتیجه نرسیده، تحقق آنها همچنان با مشکلات مهمی روبه‌رو است. در عمل، تضاد منافع قدرت‌های بزرگی از قبیل امریکا، چین، روسیه؛ کمیابی منابع و تعارض منافع ملی کشورهای منطقه از هند و پاکستان و افغانستان گرفته تا قزاقستان، ترکمنستان و تاجیکستان مانع از همکاری و همگرایی معنی‌دار جهت تحقق این راهبرد شده است. منازعات سیاسی مستمر هندو چین، هند و پاکستان، پاکستان و افغانستان و رقابت و مشکلات کشورهای آسیای مرکزی با یکدیگر در عمل تحقق این راهبرد را با مشکلات جدی مواجه نموده است. آمار جدید زیر از وزارت بازرگانی هند نشان می‌دهد به‌رغم شعارهای دولت جدید هند و سفر نخست وزیر مودی به همه کشورهای آسیای مرکزی، همچنان صادرات واردات و مجموع تجارت هند با این حوزه طی پنج سال اخیر نه تنها رشد نداشته، بلکه کاهش نیز یافته و این امر به معنی عدم موفقیت راهبرد کلان دولت

جدید هند در آسیای مرکزی است. به عنوان مثال مجموع تجارت طرفین در سال ۲۰۱۳، ۳۴۹۲ میلیون دلار بود. اما در یک روند نزولی این رقم در سال ۲۰۱۶ به ۲۳۹۱ میلیون دلار کاهش یافته و آمار نهایی سال ۲۰۱۷ نیز هنوز منتشر نشده است.

روابط تجاری هند با آسیای مرکزی (ارقام به میلیون دلار)

Source: DOC, 2017

نتایج اتحاد راهبردی هند با آمریکا از طریق مقایسه دقیق و تحلیل محتوای دو بیانیه متفاوت مربوط به سفرهای نخست وزیر هند به آمریکا در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ (Indi-US Joint Statement 2016) آثار ترامپیزه شدن روابط دو کشور را به خوبی آشکار می‌سازد. امریکای ترامپ در سال ۲۰۱۷ تقریباً بسیاری از تعهدات امریکای اوباما به هند مندرج در اعلامیه ۵۰ بندی سال ۲۰۱۶ از جمله در حوزه محیط زیست (US-India Joint Statement 2017) را زیر پا گذاشته و در نهایت هند را به خرید سلاح واردات نفت خام و گاز و سرمایه‌گذاری در صنایع نفت و گاز آمریکا سوق داده است. علاوه بر آن در استراتژی جدید افغانستان، دولت ترامپ، نه تنها هیچ وعده کمک مالی به هند داده نشده، بلکه این کشور [متهم] به کسب میلیاردها دلار سود از قبل تجارت با آمریکا- و تلویحا مسئول تراز منفی تجارت دو کشور به ضرر آمریکا شناخته شده- و در نتیجه از نگاه ترامپ هند مسئول تامین هزینه‌های توسعه در افغانستان به نیابت از آمریکا و کشیدن جور این کشور در افغانستان است (Trump Strategy on Afghanistan, 2017). از سوی دیگر، آمریکا سیاست‌های راهبردی هند در همگرایی منطقه‌ای و کار با سازمان همکاری

شانگهای، سازوکار بریکس و مجموعه آسیای مرکزی و همسایگان آن را نیز تحت الشعاع قرار داده است. در نتیجه، هند نه تنها بعد از ۲۵ سال به منابع انرژی ارزان و بازار وسیع و نزدیک آسیای مرکزی به طور موثر دست نیافته، بلکه عرصه رقابت و همکاری موثر در آسیای مرکزی را به رقیب قدرتمند خویش یعنی چین واگذار نموده و در عوض به وعده‌های مساعدت فناورانه امریکا به این کشور در زمینه کاهش ضریب انرژی در این کشور دل خوش نموده است. البته ارزیابی میزان موفقیت هند در حرکت به سوی راهبرد کاهش ضریب انرژی و در نتیجه بی‌نیازی از سوخت‌های فسیلی که در اهداف برنامه اخیر توسعه این کشور به طور مبسوط مورد توجه قرار گرفته، نیازمند مطالعات مستقل و توجه جدی است (PCGI, 2017, Vol.II:130-195).

ب) «پیوند و ارتباط تاپی-محور»: مشکلات متعدد موجود میان هند - چین و پاکستان؛ بی‌ثباتی، ناامنی و منازعات پایان ناپذیر قدرت میان کشورهای بزرگ، قدرت‌های منطقه‌ای و قومیت‌های داخلی در افغانستان؛ از یک سو و ذهنیت، فرهنگ و تاریخ دشمنی هند با چین و پاکستان؛ و مساله مهم تامین مالی طرح از جمله مشکلات مهم این محور همکاری مدنظر هند با آسیای مرکزی است. به لحاظ راهبردی هند گرفتار در چنگال اژدها و پاکستان است. در سراسر قلمرو شمال شرق، شمال و شمال غرب خویش یا به عبارت دقیق‌تر در بخش اعظم صفحات زمینی و قاره‌ای خویش محصور و گرفتار در موقعیت صعب العبور و نفوذ ناپذیر چین و پاکستان است. بنابر این سیاست پیوند و ارتباط هند^۲ از مسیر دو کشور موصوف با آسیای مرکزی و حتی شانگهای، علاوه بر موانع ساختاری و فیزیکی با ذهنیت منفی مردم و رهبران سه کشور هند، چین و پاکستان نیز روبه‌رو است. بنابر این استفاده هند از مسیرهای ارتباطی چین و پاکستان جهت پیوند با آسیای مرکزی با موانع ساختاری و نهادی بسیار بزرگی روبه‌رو است. سیاست‌های تفرقه‌بی‌انداز و حکومت کن امریکا - به عنوان قدرت برتر نیز - زمینه ساز مهار قدرت‌های منطقه‌ایی از قبیل چین و هند با یکدیگر بوده است. نقشه زیر از یک سو میزان وابستگی ژئوپلیتیک هند به مسیرهای چین، پاکستان، ایران و افغانستان و روسیه جهت کار با آسیای مرکزی را ترسیم می‌نماید و از سوی دیگر، نشان

۱. جهت آگاهی از کم و کیف فعالیت هند در این زمینه به صفحات ۱۳۰-۱۹۵ از جلد دوم برنامه توسعه جاری هند (PCGI) مراجعه شود.

۲. Connectivity

می‌دهد که راهبرد (امریکا -محور) هند جهت ارتباط با آسیای مرکزی از نگاه ژئوپلیتیک، بدون همکاری کشورهای همسایه هند به ویژه ایران امکان پذیر نخواهد شد.

موقعیت ایران در اتصال هند به آسیای مرکزی

Source: VIF, 2014

ج) در راهبرد «چشم انداز آتی مشارکت راهبردی هند با ایران» پیوند و ارتباط از مسیر دالان ایران و طرح‌های ترانزیتی از چابهار گرفته تا سرخس و کریدور حمل و نقل بین‌المللی شمال-جنوب و سایر مسیرهای ذی‌ربط، دسترسی هند به آسیای مرکزی از طریق دالان مواصلاتی ایران را در کوتاه‌ترین و مقرون به صرفه‌ترین مسیرهای ارتباطی با آسیای مرکزی تضمین می‌نماید (Srivastava, 2014, VIF:4) ایران و هند تا سال ۱۹۴۷ همسایه بلافاصله، هم مرز، دارای مشترکات فرهنگی، تاریخی، زبان فارسی مشترک و علقه‌ها و مناسبات حسنه بوده‌اند. این مناسبات فرهنگی و تمدنی گسترده پس از جدایی پاکستان از هند استمرار یافته و حتی پس از پایان جنگ تحمیلی عراق به ایران نیز گسترش یافته است. با این وجود تحقق این راهبرد ارتباطی، علاوه بر توافق و اراده ی صائب و خلل‌ناپذیر هند و ایران، دارای مشکل مخالفت و فشار امریکا بر هند بعنوان شریک راهبردی کشور مزبور است. البته علاوه بر آن، مشکلات جانبی تامین سرمایه و فناوری لازم جهت تمهید بستر و زیرساخت‌های لازم و کافی برای ترانزیت موثر کالا و خدمات نیز مزید بر علت بوده و در این زمینه هند جهت جلب سرمایه‌گذارانی از قبیل ژاپن و کره جنوبی در تلاش و کوشش بوده

است. در دو دهه اخیر اسناد متعددی بین سران دو کشور از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۶ امضاء و مبادله شده که نشانگر عزم و اراده جدی دو کشور جهت گسترش سطح روابط به سطح راهبردی است (EEPC India:13, 2017, Doing Business in Iran). با این وجود، مشکلات ساختاری پیش گفته و به ویژه ترامپیزه شدن روابط هند و امریکا مانع از فعالیت رضایتبخش هند شده است. اما به هر حال مواهب ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک ایران، جدیت کشور در سیاست‌های توجه به اقتصاد و همسایگان و افزایش همکاری بین‌المللی پس‌ابرجام به تکمیل زیر ساخت‌های لازم حتی بدون مشارکت هند مساعدت نموده است. تکمیل تدریجی طرح‌های ارتباطی در داخل ایران-پیرامون حجم صادرات و واردت میان هند و ایران در سه سال اخیر میلادی-تائید کننده این ادعا است. در مقطع مذکور میزان واردات هند از ایران قریب ۳۰ درصد کاهش یافته و ایران در سال ۲۰۱۶ به جایگاه بیست و نهم صادرات هند تنزل نموده است (DOC, 2017:76).

مخالفت امریکا و تحریم‌های این کشور نه تنها مانع از ارتقاء سطح همکاری ایران و هند و تحقق اعلامیه دهلی مبنی بر زمینه سازی مشارکت راهبردی دو کشور گردید، بلکه در نتیجه تحریم‌ها در مقطعی هند مجبور به قطع کامل واردات نفت از ایران شد. ایران در سال ۲۰۰۸-۲۰۰۹ دومین صادر کننده نفت به هند بود، اما صادرات نفت ایران به هند به تدریج تا سال ۲۰۱۳ کاهش یافته و ایران به مقام هفتم تنزل یافت و حتی در مارس سال ۲۰۱۵ صادرات نفت ایران به هند به صفر رسید. بعد از برجام این وضعیت بهبود یافت، اما ایران هنوز به جایگاه قبل از تحریم دست نیافته است (Sidhu, 2016:5-29). سفر ناراندرا مودی، نخست وزیر هند در سال ۲۰۱۶ به ایران نیز متعاقبا تحت الاشعاع ترامپیزه شدن روابط هند و امریکا قرار گرفت. علاوه بر آن، مشکلات جانبی تامین سرمایه و فناوری لازم جهت تمهید بستر و زیر ساخت‌های لازم و کافی برای ترانزیت موثر کالا و خدمات در کریدورهای ارتباطی ایران نیز مزید بر علت بوده و مانع از شکوفا شدن روابط راهبردی طرفین در ارتباط با آسیای مرکزی شد. مجموعه شرایط فوق راهبردهای دسترسی منطقه‌ای هند به آسیای مرکزی را به نفع مشارکت راهبردی با امریکا عقیم نمود و مابه‌ازاء محرومیت نسبی هند از انرژی و بازار آسیای مرکزی، گرایش این کشور به حوزه انرژی در امریکا بود. آمار زیر کارکرد و نقش ضعیف هند در حوزه آسیای مرکزی در چارچوب رهیافت اتحاد راهبردی با امریکا را نشان

می‌دهد. رهیافتی که بازبینی آن مورد توصیه بسیاری از صاحب نظران ملی‌گرای هندی است (Manoj Joshi, 2017, 4 Feb).

بنابر این در پاسخ به سوال اصلی مقاله که «خط سیر اقتصاد سیاسی سیاست خارجی هند در عصر جهانی شدن اقتصاد، چه مسیری را جهت پیوند و ارتباط موثر با آسیای مرکزی پیش روی این کشور قرار داده است، فرضیه مقاله مبنی بر تلاش جهت استفاده از همه گزینه‌ها و فرار از چنبره محدودیت‌های امریکایی تأیید گردید. البته بر اساس آمار زیر، راهبرد پیوند و ارتباط با آسیای مرکزی هند هنوز ثمر چندانی برای این کشور به ارمغان نداشته و توصیه صاحب‌نظران دوراندیش به هند همگرایی منطقه‌ای^۱، غیرامنیتی نمودن امور با کلیه همسایگان و توجه به وزن چین به عنوان نیروی جدیدی است که خواه ناخواه جایگزین قدرت از دست‌رفته و افول سیادت یا هژمونی امریکا در اقتصاد سیاسی جهانی است. جدول صفحه بعد، سهم واردات ناچیز کشورهای حوزه آسیای مرکزی از هند در سال ۲۰۱۴ را نشان می‌دهد. (Srivastava, 2014, VIF:5). در این جدول، اگر روسیه را به عنوان شاخصی جهت ارزیابی موفقیت هند در ارسال کالا بویژه از طریق دالان شمال- جنوب در ایران در نظر بگیریم، میزان واردات کالای روسیه از جهان ۲۸۲ میلیون دلار است در حالی که سهم هند از آن، رقم ناچیز ۲ میلیون دلار است.

مقایسه حجم واردات آسیای مرکزی از هند و جهان

آمار به میلیون دلار ۲۰۱۴	
واردات از هند	واردات از سراسر جهان
۲/۲۱۷	۲۸۲/۶
۰/۴۰۶	۵۴/۴
۰/۲۳۸	۴۱/۲
۰/۰۵۱	۴۰/۵
۰/۱۶۸	۱۳/۰
۰/۰۳۶	۹/۳
	فدراسیون روسیه
	اوکراین
	قزاقستان
	بلاروس
	ازبکستان
	قرقیزستان

Source: VIF, 2014

1. Manoj Joshi, "Relationship Goals: In an America First World, Pursuing an India First Policy is the Logical Response", The Times of India, February 4, 2017.

نتیجه‌گیری

بررسی گزینه‌های مقاله نشان داد، اتحاد راهبردی هند با آمریکا از یک‌سو و واقعیت‌های ژئوپلیتیک منطقه از سوی دیگر در عمل پیوند و ارتباط موثر هند با آسیای مرکزی را ناکارآمد، و حتی با شکست مواجه نموده است. هند پس از سپری شدن بیش از دو دهه، نه تنها به منابع انرژی ارزان و بازار وسیع آسیای مرکزی در سطح راهبردی دست نیافته، بلکه در عرصه همگرایی منطقه‌ای با همسایگان نیز موفقیت ملموسی کسب نکرده است.

از سوی دیگر امروزه نه تنها قدرت اقتصادی آمریکا افول نموده، بلکه از چین به عنوان یک هژمون و نیروی اقتصادی جدید در عرصه اقتصاد سیاسی جهانی یاد می‌شود. همگرایی منطقه‌ای «چین و روسیه-محور» در آسیای مرکزی و طرح‌هایی از قبیل یک کمربند یک راه به ویژه دالان چین-پاکستان، منتهی به بندر گوادر نیز در حال تکامل و شکوفایی روزافزون است. به عبارت دیگر پیشرفت این طرح‌های عظیم به ویژه در آسیای مرکزی منتظر اقدام هند و سرمایه آمریکا نمانده است.

در حوزه منافع دولت و سایر بازیگران نشان داده شد، هند جهت توسعه و کسب منافع خویش به ویژه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، خط سیر خویش را از آرمان‌گرایی نهرویی به میانه‌روی و سپس محافظه‌کاری و تغییر جهت از «عدم تعهد و نهروگرایی» به «اتحاد و ائتلاف با آمریکا» تغییر داده است. با روی کار آمدن رئیس‌جمهور جدید آمریکا آقای داند ترامپ، نه تنها گشایشی در ارتباط راهبردی هند با آسیای مرکزی واقع نشده، بلکه برای اولین بار در سال ۲۰۱۷ واردات انرژی فسیلی از آمریکا و سرمایه‌گذاری هند در صنایع نفت و گاز کشور مزبور-احتمالاً برخلاف مزیت‌های نسبی «فاصله» و «زمان» در اقتصاد- در دستور کار قرار گرفته است. در پرتو این تحولات صاحب نظران مستقل ضمن پایش موقعیت اقتصادی چین و سایر قدرت‌های منطقه‌ای به ویژه در حوزه آسیای مرکزی، متنوع‌سازی گزینه‌های دسترسی هند به آسیای مرکزی، رهایی از چنبره سیاست‌های بازدارنده راهبرد اتحاد و ائتلاف با آمریکا و بازگشت به راهبرد «تعهدات چندگانه متعادل» را تضمین‌کننده منافع هند در آسیای مرکزی و ادغام آن در همگرایی آسیایی دانسته‌اند.

به هر حال با توجه به جایگاه راهبردی جمهوری اسلامی ایران در ارتقاء وضعیت اقتصاد سیاسی کشورهای محصور در خشکی آسیای مرکزی و ضرورت ایجاد پیوند و ارتباط موثر

آنها با سایر نقاط جهان به ویژه با قدرت نوظهور هند به عنوان همسایه دارای ظرفیت همکاری راهبری با ایران و منطقه، موارد زیر می‌تواند در دستور کار طرفین قرار گیرد:

(الف) پیشنهادات و مطالعات بدیع از قبیل تکمیل طرح‌های ارتباطی شمال شرق - جنوب (به عنوان مثال تکمیل خطوط لوله، شبکه بزرگراهی و راه آهن سرخس - چابهار)؛ و مسیرهای شرق به غرب (ارتباطات با افغانستان، ترکیه و عراق در مسیرهای مختلف)؛ خط لوله دریایی انتقال گاز ایران به عمان و هند یا حتی سازوکار ارتباط چابهار - گوادر؛ با اولویت و جدیت و با هدف متنوع سازی راه‌های ارتباطی آسیای مرکزی از مسیر مقرون به صرفه و امن ایران در دستور کار همه نهادهای دولتی و به ویژه محافل علمی و دانشگاهی کشور قرار گیرد.

(ب) در چارچوب تحقق سیاست خارجی دولت مبنی بر اولویت «نگاه به همسایگان و توجه به اقتصاد»، می‌توان به تشکیل یک کمیته ضربت جهت تسریع عملیاتی کردن موافقت‌نامه کریدور حمل و نقل شمال - جنوب با مشارکت کارشناسان ارشد دستگاه‌های مهم ذی‌ربط در کشورمان مبادرت نموده و ضمن بررسی موانع قانونی و سایر مشکلات عملیاتی - از تعرفه‌ها گرفته تا بیمه و سایر جزئیات - و انجام هماهنگی‌های لازم میان کشورهای عضو، زمینه‌های اجرایی شدن طرح مزبور و سپس سایر ابتکارات پیوند و ارتباط کشور با آسیای مرکزی و همسایگان در یک برنامه زمان‌بندی شده در دستور کار قرار گیرد.

(ج) در اجرای طرح‌های ارتباطی، ضمن اتخاذ راهبرد متنوع سازی شرکاء (اعم از کشورها و شرکت‌ها) با تعریف سبدهای سرمایه‌گذاری، ایجاد کنسرسیوم و ابتکارات جدید، زمینه همکاری مجموعه ای از شرکت‌ها و دولت‌های همسو در طرح‌های معین تعریف شود. در صورت نیاز، اجرای چنین طرح‌هایی توسط دولت و دستگاه‌های ذی‌ربط تضمین و بیمه شده و یا حتی برون‌سپاری شود.

از سوی دیگر در عرصه بین‌المللی تحکیم همگرایی منطقه‌ای از جمله تسهیل پیوستن هند به سازمان اکو، تسریع فعالیت‌های چند جانبه با کشورهای همسایه شامل هند و روسیه و راه‌کارهایی جهت رهایی از دام سیاست‌های تفرقه بینداز و حکومت کن، یا سیاست تعدیل و مهار قدرت‌های منطقه‌ای با یکدیگر و در پی آن جذب مشارکت کشورهای از قبیل ژاپن، کره جنوبی، مالزی و سنگاپور؛ نیازمند مطالعات تکمیلی است.

منابع و مأخذ

- امیراحمدیان بهرام، (۱۳۷۶)، «همکاری‌های مشترک ایران و هند در آسیای مرکزی با تاکید بر قزاقستان»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال ششم، دوره سوم، شماره ۱۸.
- پوراحمدی، حسین، (۱۳۸۱) «اقتصاد سیاسی تعامل دولت و نظام جهانی در تدوین سیاست خارجی: ضرورت پژوهش‌های نوین در سیاست خارجی»، فصلنامه سیاست خارجی، سال شانزدهم، شماره ۴، زمستان.
- خانی جوی آباد، محمود، (۱۳۹۶) *اقتصاد سیاسی سیاست خارجی چین، هند و جمهوری اسلامی ایران*، پیش نویس نهایی پایان‌نامه دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی.
- کولایی، الهه و طیبیه واعظی، (۱۳۹۱) "تحول سیاست خارجی و توسعه اقتصادی در هندوستان"، فصلنامه روابط خارجی، سال چهارم، شماره اول بهار.
- موسوی شفاهی، مسعود و اصولی، قاسم، ۱۳۹۳ «تبیین مسیرهای انتقال انرژی بر اساس نظریه‌های روابط بین الملل: مطالعه موردی خط لوله تاپی و صلح»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۵.

- *Annual Report (2016-2017), Towards Sustainable and lasting Growth*, Department of Commerce, (DOC) Ministry of Commerce and Industry, Government of India, Udyog Bhawan, Rafi Ahmed Kidwai Marg, New Delhi.
- Biniaz, Ali (2015), "The Political Economy of the New Silk Road Project: Case of Iran as a Pivotal State", in: *The Eurasian Era* (Blue Book of Silk Road Economic Study (2014-2015), Chongyang Institute for Financial Studies: Renmin University of China RDCY).
- *BJP Election Manifesto*, (2014), Published by Baharatia Janata Party, Printed by Excelprint, C-36, F.F. Complex, Jhandewalan, New Delhi-110055 New Delhi.
- Brian Levy, Verena Fritz, Kai Kaiser (2009), *From Political Economy to Political Analysis, Problem-driven Governance and Political Economy Analysis: Good Practice Framework*, World Bank, Available at: <http://www.openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/.../9781464801211.pdf>, Accessed on: 2013/05/23.
- Cox, Robert. M(1987), *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*", Vol.1, New York, Colombia University Press.
- Dickens, Amanda, (2006), "The Evolution of International Political Economy", *International Affairs*, 82, 3.
- D.P Srivastava, (2014), *Transit Corridors*, Vivekananda International Foundation, VIF, Available at: <http://www.vifindia.org/article/2016/October/24/international-north-south-transit-corridor>, Accessed on: 2016/09/23.

- *Doing Business in Iran* (2017), Engineering Export Promotion Council (EEPC) jhnmjhmnmof India, International Trade Facilitation Centre, EEPC India, and February 2014.
- Haji-Youssefi, Amir M. (1997), "The Relative Autonomy of the State and Civil Society in the Islamic Republic of Iran", *Strategic Studies Quarterly*, Vol.1, No. 2.
- Haji-Yousefi, Amir M. (2007), 'Globalization: A Neo-Grainsian Perspective', *Journal of Political and International Approaches*, Winter.
- Haynes, Jeffrey, "Religion and Foreign Policy Making in the USA, India and Iran: Towards a Research Agenda", *Third World Quarterly*, 29:1, 143-165, DOI: 10.1080/01436590701739668, also Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/01436590701739668>, Accessed on: 2016/12/29.
- Hathaway, Robert, "India Transformed: Parsing India's New Foreign Policy", *India Review*, 2:4, 1-14, 2003, DOI: 10.1080 /1473648041233 1307 132.
- Hudson, David and Leftwich, Adrian (2014), *From Political Economy to Political Analysis*, Available at: [http://publications.dlprog.org /from %20Political%20Economy%20to%20Political%20Analysis.pdf](http://publications.dlprog.org/from%20Political%20Economy%20to%20Political%20Analysis.pdf), Accessed on: 2015/10/21.
- India-US Joint Statement (2016), During the Visit of Prime Minister to USA (The United States and India: Enduring Global Partners in the 21st Century), Available at: [http:// www.mea .gov.in/ bilateraldocuments .htm?dtl/26879/IndiaUS+Joint+Statement+during+the+visit+of+Prime+Minister +to+USA+The+United+States+and+India+Enduring+Global+Partners+in+the+2 1st+Century](http://www.mea.gov.in/bilateraldocuments.htm?dtl/26879/IndiaUS+Joint+Statement+during+the+visit+of+Prime+Minister+to+USA+The+United+States+and+India+Enduring+Global+Partners+in+the+21st+Century), Accessed on: 2017/05/23.
- Joshi, Manoj, "India and the world: Foreign Policy in the Age of Modi", *The Wire*, Dec 23.
- Lobo, Lancy& Shah, Jayesh, (2015), *the Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette*, E-book, Available at: [http:// www .cambridgescholars.com/download/sample/62416](http://www.cambridgescholars.com/download/sample/62416).
- Lobo, Lancy, (2015), *Middle Classes, the State, Globalization and Development*, e-book, 82-94, Available at: [http://www .springer .com /us /book/9789400728424](http://www.springer.com/us/book/9789400728424), Accessed on: 2017/05/23.
- Malone, David. M, Mohan. C, Raja, and Raghavan, Srinath, (2016), the *Oxford Handbook of Indian Foreign Policy*, Oxford University Press.
- Matthias Kranke, (2011), 'Which "C" Are You Talking About? Critical Meets Cultural IPE', *Millennium: Journal of International Studies* 42, No. 3 (2014): 897-907; Stuart Shields, Ian Bruff and Huw Macartney, Eds, *Critical International Political Economy: Dialogue, Debate and Dissensus* (Basingstoke: Palgrave Macmillan,).
- Ministry of External Affairs of the Government of India, *Annual Report, (2016-2017)*, MEA Publications, New Delhi.

- Ministry of External Affairs of the Government of India, *Annual Report, (2015-2016)*, MEA Publication, New Delhi.
- Misra, Amalendu, (2010), " India at 50: democracy, nationalism and Foreign Policy Choices", *Asian Affairs*, 30:1, 45-58, DOI: 10.1080/714041373 , Available at: [http:// dx. Doi .org/10 .1080/ 714041373](http://dx.doi.org/10.1080/714041373), Accessed on: 2017/01/29.
- Mohan, C. Raja, (2015), *Modi's World: Expanding India's Sphere of Influence*, Published by the Observer Research Foundation, the Indian Express and Harper Collins.
- Mohan, Raja,(2014), "Modi and the Middle East: Towards a Link West Policy," *Indian Express*, October 5, 2014, Available at: <http://indianexpress.com/article/opinion/columns/modi-and-themiddle-east-towards-a-link-west-policy/99towards-a-linkwest-policy/99>, Accessed on: 2015/10/12.
- Nirupama Rao, "IDSA-IPSI Strategic Dialogue on India-Iran: An Enduring Relationship" (2010), (Speech, *Institute for Defense, Studies and Analyses*, July 5, 2010), Available at: <http://www.idsa.in/>, Accessed on: 2017/04/02.
- Planning Commission, Government of India (2012-2017), *Faster, More Inclusive and Sustainable Growth, Twelfth Five Year Plan, Volume I*, Sage Publications, India.
- Planning Commission, Government of India (2012-2017), *Economic Sectors, Twelfth Five Year Plan, Volume II*, Sage Publications, India.
- Planning Commission Government of India, of India (2012-2017), *Social Sectors, Twelfth Five Year Plan, Volume III*.
- Planning Commission, Government of India, (2007-2012), *Inclusive Growth, Eleventh Five Year Plan, Volume I*, Sage Publications, India.
- Planning Commission, Government of India (2007-2012), *Social Sectors, Eleventh Five Year Plan, Volume II*, Sage Publications, India.
- Planning Commission, Government of India (2007-2012), *Agriculture, Rural Development, Industry, Services and Physical Infrastructure, Eleventh Five Year Plan, Volume III*, Sage Publications, India, Remarks by President Trump on the Strategy in Afghanistan and South Asia, 2017, Available at: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/08/21/remarks-president-trump-strategy-afghanistan-and-south-asia>, Accessed on: 2017/08/29.
- Rodham. Clinton, Hillary (2014), *Hard Choices*, Simon & Schuster, New York (PDF Version).
- Selwyn, Benjamin, (2014), "Twenty-First-Century International Political Economy: A Class-Relational Perspective", University of Sussex, UK, *European Journal of International Relations*, Available at: <http://www.ejt.sagepub.com>, Accessed on: 2016/05/20.
- Sidhu Singh, Waheguru Pal (2016), the United States, India and Iran:

Managing a Delicate Balance, Center on International Cooperation, New York, Available at: http://cic.nyu.edu/sites/default/files/sidhu_iran_india_final_1.pdf, Accessed on: 2017/02/11.

- Singh, Nirvikar, & Singh, Sarbjit (2014), *Information Technology and Its Role in India's Economic Development: A Review*, University of California, Santa Cruz.

- Smith Roy, El-Anis Imad & Farands, Christopher (2011), *International Political Economy in the 21st Century: Contemporary Issues and Analyses*, Pearson Education Limited, London.

- Stuart Shields, Ian Bruff and Huw Macartney: "Critical International Political Economy and the Importance of Dissensus", (2015), *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43(2).

- US- India Joint Statement: Prosperity through Partnership, 2017, Available at:

<http://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/28560/Joint+Statement++United+States+and+India+Prosperity+Through+Partnership>, Accessed on: 2017/08/23.